

RECENZII. NOTE DE LECTURĂ

Nicolae Ursulescu, Sorin Ignătescu, *Preutești-Haltă. O așezare cucuteniană pe Valea Șomuzului Mare*, Casa Editorială „Demiurg”, Iași, 2003, 157 p. + 43 fig.

Preocupările pentru studiul culturii Cucuteni s-au extins în ultima perioadă ca urmare a sprijinului acordat atât de către instituții ale statului cât și de cele private. Una dintre cele mai importante instituții particulare implicate în acest demers este cea înființată și condusă de către dr. Romeo Dumitrescu, președintele Fundației „Cucuteni pentru mileniul III”.

Profesorul Nicolae Ursulescu de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași este unul dintre cei mai activi și prolifici cercetători ai culturilor Precucuteni și Cucuteni din România. Domnia sa se remarcă prin numeroase articole publicate și comunicări susținute atât în țară cât și în străinătate. Această activitate nu are doar rolul de a prezenta comunității științifice stadiul actual al cercetărilor celor două culturi ci și de a expune și a face cunoscută frumusețea enigmatică a culturii Cucuteni. Profesorul Nicolae Ursulescu, prin natura activității sale, are sub directa coordonare două șantiere arheologice-școală, unul la Târgu Frumos-Baza Pătule, unde este cercetată cea mai întinsă așezare Precucuteni III din România și celălalt la Isaiia-Balta Popii. Rezultatele acestor cercetări au îmbogățit informațiile legate de cultura Precucuteni.

Din dorința de a colabora și împărtăși cunoștințele dobândite de-a lungul timpului, profesorul Nicolae Ursulescu a format și inițiat tineri arheologi precum Sorin Ignătescu de la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava care a avut rolul “redescoperirii” unui lot important de materiale arheologice. Colaborarea dintre cei doi a avut drept rezultat apariția

sub egida Centrului interdisciplinar de studii arheoistorice, în seria *Archaeologia Interdisciplinaris*, a volumului *Preutești-Haltă. O așezare cucuteniană pe Valea Șomuzului Mare*, lucrarea editată de Casa editorială „Demiurg”, Iași, 2003. Cartea a fost realizată în cadrul grantului „Viața și ambientul comunităților eneolitice de la est de Carpați (cercetări interdisciplinare) finanțat de Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior. Editarea acestui volum a fost finanțată de către Fundația „Cucuteni pentru mileniul III” din București. Lucrarea este structurată în 8 capitole, are 157 de pagini, 43 de figuri, 3 tabele și un catalog selectiv al descoperirilor. O primă mențiune poate fi făcută în legătură cu facilitarea “citirii” ilustrației care este înserată în text, fapt care dă o anumită fluență și parcurgerii textului.

Capitolul întâi, intitulat *Probleme introductive* (p. 5-22), cuprinde câteva date referitoare la istoricul cercetărilor, cadrul geografic, descrierea săpăturii și stratigrafia așezării neolitice de la Preutești-Haltă. Scopul acestei lucrări este, conform celor afirmate de către cei doi cercetători în *Introducere*, de a oferi date noi privind evoluția culturii Cucuteni în podișul Fălticenilor. Prelevarea acestor date precum și cercetarea materialului s-a realizat în manieră interdisciplinară. Imaginea oferită de materialul arheologic descoperit în timpul săpăturilor a fost completată de datele oferite de analizele efectuate de către prof. dr. Sergiu Haimovici, care a cercetat materialul arheozoologic și prof. dr. Constantin Catană care a oferit ajutor în identificarea pieselor litice. Așezarea a fost descoperită în 1974 iar, conform informațiilor oferite de către autori în subcapitolul *Istoricul cercetărilor*, cercetările au fost întrerupte după

șase ani și reluate abia la începutul anilor '90. Datele legate de spațiu, climă și vegetație sunt prezentate într-un capitol special, autorii punând accent pe caracteristicile climatice existente în perioada de manifestare a culturii Cucuteni. În ultimul subcapitol dedicat descrierii săpăturilor și stratigrafiei autorii prezintă metodele de săpătură utilizate precum și stratigrafia întâlnită în cadrul așezării.

În capitolul intitulat *Habitatul* (p. 23-37) cei doi cercetători fac o amplă prezentare a complexelor de tipul locuințelor și anexelor, a gropilor menajare descoperite în timpul săpăturilor. În perioada 1974-1979 au fost cercetate trei locuințe și trei gropi menajere, degajându-se în total, pe întreaga perioadă a săpăturilor, 6 locuințe și 5 gropi menajere. Autorii prezintă detaliile referitoare la planurile, dimensiunile, structura și conținutul acestora.

Capitolul *Unelte și arme* (p. 37-48) este, în fapt, o prezentare a materialului litic, a obiectelor de os și corn precum și a obiectelor de lut descoperite, considerate ca artefacte cu un rol important în reconstituirea imaginii acestei comunități. În analiza inventarului litic au fost respectate criteriile cunoscute deja în literatura de specialitate precum: materia primă, tehnologia utilizată și funcționalitate. Pentru ceea ce privește materia primă se observă o interdependență între aceasta și tehnica de făurire. Astfel, s-a constatat că pentru utilajul litic cioplit a fost folosit cu predilecție silexul (49% din această categorie este prelucrată din silex de Prut) în timp ce pentru utilajul litic șlefuit și pentru utilajul litic neprelucrat a fost folosită materia primă locală.

Spațiul alocat descrierii ceramicii, *Ceramica* (p. 50-85), este divizat de cei doi autori în două subcapitole. Primul are menirea de a face cunoscută starea de conservare a acesteia iar al doilea prezintă categoriile, formele și decorurile. Ceramica este prezentată în funcție de trei criterii, cea de tradiție precucuteniană,

cea pictată și ceramica de uz comun. Cantitatea de ceramică de tradiție precucuteniană de la Preutești este destul de mică în comparație cu așezările de la Cucuteni sau Hăbășești, aceasta având analogii și în alte așezări cucuteniene. Cea mai bine reprezentată este ceramica pictată (81%) care, din nefericire, doar o mică parte și-a păstrat pictura. Formele ceramice sunt destul de diverse fiind întâlnite vase bitronconice cu gât lung sau scurt, vase piriforme, pahare, străchini, capace, vase cu picior înalt etc.

Capitolul V, intitulat *Plastica* (p. 85-94), prezintă, în două etape, aceste tipuri de descoperiri. Au fost descoperite 8 exemplare ale plasticii antropomorfe și 9 statuete zoomorfe. În secțiunea dedicată unor tipuri diferite de obiecte de lut, autorii prezintă cele 5 conuri de lut ars precum și teoriile legate de utilitatea și simbolistica acestora, raliindu-se opiniei lui Mircea Petrescu-Dâmbovița care consideră aceste obiecte reprezentări antropomorfe stilizate

Capitolul *Ocupații* (p. 94-107) reprezintă un capitol de valorificare interdisciplinară cuprinzând patru subcapitole. Primul, *Cultivarea plantelor*, explică în mod indirect, prin analogie cu așezarea-pereche (s. n.) de la Preutești-Cetate, utilizarea în cadrul alimentației a grâului, orzului și ovăzului de comunitățile cucuteniene de la Preutești-Haltă. Analiza materialului osteologic a dovedit consumarea atât a animalelor domestice (71% din resturile osteologice), în care taurinele au frecvența cea mai mare, cât și a vânatului după cum afirmă cei doi cercetători în subcapitolul *Creșterea animalelor și vânătoarea*. Analiza materialului arheozoologic realizată de prof. dr. Sergiu Haimovici este însoțită de trei tabele statistice. O observație se impune în legătură cu folosirea eronată a procentelor de animale domestice folosite de către această comunitate. Astfel, din text rezultă că frecvența cea mai mare o au "bovidele sălbatice (*Bos taurus*) care reprezintă

tă 30% din totalul materialului osteologic” (p. 94). Însă, din tabelul statistic nr. 2 de la pagina 104 rezultă că specia *Sus domesticus* reprezintă 25,28 din total. Credem că ar fi fost necesară și pentru cititorul mai puțin avizat o explicație a manierei de interpretare a acestor date. În ultimul subcapitol, *Meșteșuguri*, cei doi fac o scurtă prezentare a olăritului, a prelucrării pietrei precum și a modalităților de construire a locuințelor. Cercetătorii consideră că prezența unor trăsături comune în modul de ridicare a locuințelor poate atesta existența unor meșteri specializați care aveau mai multe soluții constructive.

În penultimul capitol, *Încadrarea cronologică-culturală* (p. 107-109), autorii includ așezarea de la Preutești-Haltă la sfârșitul subfazei A3a și începutul subfazei A3b, mai târziu decât așezările de la Trușești, Hăbășești, Cucuteni-Cetățuia dar mai timpurie decât cele de la Ruginoasa sau Scânteia. Drept argument este folosită și analiza C¹⁴ a unei mostre de os din nivelul al treilea cucutenian de la Preutești-Haltă pentru care s-a obținut următoarea dată: Hd-14817-5423±26 b. p. (3473±26 b. c. necalibrat, sau calibrat 1σ 4342-4243, calibrat 2σ 4350-4235). Rezultatele acestei analize plasează așezarea de aici printre cele mai timpurii dintre toate așezările Cucuteni A3 care au beneficiat de probe C¹⁴, rezultate care contravin analizei tipologico-stilistice dar care s-ar explica, în opinia autorilor, prin natura mostrei.

Lucrarea se încheie cu un capitol de *Concluzii* (p. 109), în care cei doi cercetători menționează neajunsurile datorate cercetării a doar a 30% din suprafața considerată locuibilă și a imposibilității determinării caracteristicilor ceramicii ce aparținut fiecăreia dintre cele patru etape demonstrate stratigrafic. Deși este o așezare „de vale” cele trei pante care o delimitează îi oferă aspectul „clasic de «cetățuie» atât de tipic stațiunilor cucuteniene” (p. 109).

În cea de a doua parte a lucrării prof. Nicolae Ursulescu și Sorin Ignătescu introduc un amplu și extrem de util catalog selectiv al descoperirilor.

În consecință, lucrarea monografică *Preutești-Haltă. O așezare cucuteniană pe Valea Șomuzului Mare* reușește să ofere o imagine unitară a acestui sit. În contextul mai larg al problematicii culturii Cucuteni această lucrare se înscrie, ca tematică, alături de o lucrare mai veche care tratează o altă perioadă (Mircea D. Matei, Emil I. Emandi *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare. Secolele XI-XVII*, București, 1982) în eforturile realizării unui cadru monografic microregional. Realizată în manieră interdisciplinară, lucrarea prezentată poate constitui un reper de analiză și prezentare a unui sit arheologic.

Claudia Craiu

A. Nour, *Cultul lui Zalmoxis, Filipeștii de Târg, f. a., 104 p.*

O nouă (și în același timp veche) carte despre religia geto-dacilor centrată pe cultul lui Zalmoxis, a apărut la o editură prahoveană, care intenționat sau nu a omis să menționeze în pagina de titlu anul publicării (care putem noi să deducem după grafica copertii că este – cândva - după 2000). Este vorba de lucrarea de doctorat a unui cunoscut etnograf și în același timp istoric român – A. Nour – teză care putem deduce (din introducerea lucrării și din urmărirea anilor apariției surselor bibliografice citate) că a fost susținută la începutul anilor '40. Fiind de formație folclorist și adunând în decursul a peste 20 de ani de cercetare directă sau indirectă îndeosebi elemente folclorice care aveau un filon de tradiție păgân, dar îmbrăcate în haine creștine, autorul, după ce le-a publicat în „revistele de folclor ale vremii”, a intenționat să deslușească fondul primitiv religios pe care „se altoise” creștinismul,

să identifice formele religioase primite sau tolerate de Biserică, care își au originea în „în-tunicul păgânismului roman și autohton”. Această temerară încercare de a explica izvoarele folclorului românesc printr-un amplu excurs în domeniul spiritualității antice desfășurate în spațiul nord-danubian nu s-a concretizat încă decât în studii de mică amploare (excepții notabile fiind realizate de cercetători ca R. Vulcănescu, I. Ghinoiu sau N. Zugravu ș. a.). De altfel, chiar și intenția autorului de a realiza un astfel de studiu nu s-a concretizat decât parțial prin reducerea cercetării la cultul lui Zalmoxis, dar chiar și așa încercarea lui este de apreciat, îndeosebi din perspectiva exprimată în prefață. Asupra lui Zalmoxis s-au emis teorii diverse și adeseori contradictorii generate chiar de inconsecvența și de variabilitatea izvoarelor literare antice, astfel încât este încă dificil de afirmat care a fost ipostaza cea mai sigură a acestei figuri mitologice: aceea de zeu, rege, profet, sclav, medic sau magician. Ceea ce susține autorul este că, nicăieri în scrierile antice, de la Herodot la Iulian Apostatul, nu se constată nici o îndoială că Zalmoxis a fost zeul dacilor, spre care credincioșii își îndreptau speranțele lor supreme, dincolo de existența grea pământească. Lucrarea prezintă și o tipică de acum trecere în revistă a scrierilor antice care fac referiri la activitatea și la mitul lui Zalmoxis (chiar și o anexă cu textele originale ale scriitorilor antici studiați, care se referă la religia geților), subliniindu-se faptul că în afară de ceea ce ne oferă Herodot și Strabon, toți ceilalți scriitori antici nu fac decât să repete informațiile lor. Referitor la lunga discuție din istoriografia română privitoare la valențele uraniene sau htoniene ale lui Zalmoxis, A. Nour se încadrează categoric pe direcția fundamentată de V. Pârvan, argumentând cu numeroase elemente simbolico-mitologice faptul că Zalmoxis însumează elemente de pură esență uraniană. Referitor la problema nemuririi dacilor, au-

torul susține (prin comparații cu elementele mitologice mediteraneene) esența divină a acestora și ideea că sufletele, ridicându-se la Zalmoxis deveneau spirite libere, dobândind o identitate cu zeul și având atribuții zeești, fiind ocrotitoare sau dușmane celor rămași în viața pământească. O afirmație interesantă e și aceea că, spre deosebire de greci, care, ca orice popor de religie htoniană, dobândeau nemurirea la capătul unui lung șir de practici, atât în viața pământească, cât și după moarte, la geto-daci nemurirea nu era condiționată de nimic (doar faptele obișnuite, cotidiene fiind luate în calcul de „balanța lui Zalmoxis”). Spre finalul lucrării este realizată și o paralelă între cultul lui Zalmoxis și orfism sau cultul lui Dionysos, ajungându-se la concluzia că nu există nici o înrudire între cultul zeului geto-dacic și celelalte culte tracice și grecești. Așa cum și-a exprimat cu destulă modestie intenția autorul, lucrarea sa nu este nici pe departe o rezolvare definitivă și completă a necunoscutelor care țin de cultul lui Zalmoxis, dar reprezintă o importantă contribuție la rezolvarea multelor probleme care sunt ridicate încă de reconstituirea religiei geto-dacilor.

Codrin Bența

D. Cristev, *Idei și rituri funerare în lumea greco-romană*, București, 2003, 168 p.

Vom încerca în rândurile ce urmează să facem mai bine cunoscută o nouă lucrare din sfera destul de atractivă pentru istorici și arheologi a domeniului funerar.

Autoarea studiului, beneficiind de o importantă formare teologică la Assisi, unde s-a familiarizat cu noua bibliografie din domeniul religiilor antice, și-a propus să îmbine cele două direcții ale cercetării spiritualității antice mediteraneene (valorificarea rezultatelor cercetărilor arheologice cu interpretarea textelor epigrafice, literare și filosofice), pentru a urma calea deschisă de Herodot (încă din

sec. V î. Hr.), aceea a studiului comparativ al religiilor din zona mediteraneană. Dorința de a surprinde și releva sursa concepțiilor eshatologice comune din civilizația greco-romană a necesitat o amplă și deloc ușoară tendință de a stabili mai întâi conținutul dogmatic din sfera funerară a spiritualităților Orientului Apropiat (unde s-au remarcat în Antichitate civilizațiile: persană, iudaică, libiană, feniciană, sumeriană, hitită, babiloniană și egipteană), spațiul occidental al Mediteranei nefiind, probabil, considerat capabil să influențeze în vreun fel geneza ideologiei funerare clasice greco-romane. S-a realizat astfel un studiu comparativ axat pe relevarea numeroaselor influențe dinspre o civilizație spre alta, aproape de fiecare dată mișcarea ideologică urmând o direcție est-vestică, fenomen care pentru un neavizat în cultura antică ar părea ciudat, știindu-se faptul că în vremea noastră civilizația occidentală este un pol de influență pentru spațiul Orientului Apropiat și în numeroase cazuri și a celui Îndepărtat. Ceea ce rezultă dintr-o studiere a acestui fenomen de schimbare în timp a polilor de iradiere culturală este chiar faptul destul de firesc, potrivit căruia, mișcarea oamenilor dintr-un spațiu într-altul a antrenat după ea și o mișcare a ideilor culturale și spirituale nu numai pe o direcție clar stabilită, ci pe direcții diferite.

Dintr-o inițială privire asupra cuprinsului, putem constata intenția autoarei de a depăși enunțul din titlul cărții, studiul din primul capitol fiind dedicat metamorfozelor spirituale din spațiul Mediteranei Orientale. Constatăm astfel că, pentru a surprinde resoriturile gândirii religioase, cercetarea s-a extins și asupra contactelor comerciale și culturale cu lumea orientală, realizate prin „aventurile feniciene și grecești”. O privire succintă acordată evenimentelor istorice majore din Orientul Apropiat era necesară pentru a oferi posibile explicații și asupra schimbărilor de ordin economico-cultural, care au avut reper-

culsiuni majore în planul relațiilor cu lumea greco-romană. De aici s-a putut constata marea eterogenitate etnică și culturală care a dominat secole de-a rândul zona orientală a Mediteranei, regiune considerată un punct de tranzit între „semiluna fertilă”, Anatolia și Grecia, teritorii reprezentative (dar nu și singurele, așa cum deducem din text) ale Orientului și Occidentului lumii antice.

Încă din preistorie, Mediterana orientală a fost un centru de interferență economică, culturală și religioasă, autoarea subliniind aici rolul navigației de vehicul principal al multiplelor contacte, care legau cetățile-state orientale cu numeroasele emporii existente din insulele Mării Egee și de pe coastele anatolice până pe țărmurile occidentale ale Mediteranei. Iar, dincolo de specificul diverselor culturi (fiecare cu o multitudine de aspecte mai mult sau mai puțin complexe) manifestate în acest spațiu de convergență s-a creat în timp un fond comun de gândire, pe baza căruia s-a constituit și ideologia funerară greco-romană.

Prin intermediul unei bogate documentații arheologice, filologice și iconografice, care a fost bine asimilată în sinteza autoarei, s-au putut identifica o serie de permanențe, reminiscențe și corespondențe între practicile funerare din aria răsăriteană (și nu întreagă, cum am putea deduce din text, comparație ce ar fi necesitat și analiza imaginarului funerar al ibericilor, celților sau al germanilor) a Mediteranei, semnalându-se multiple - și în același timp - surprinzătoare analogii între tradițiile medio-orientale și cele greco-romane (ca de exemplu: reprezentările celor patru părți ale anului, figurate atât în mormintele din Argolida și Pylos, cât și în cele din Fenicia sau în Mesopotamia; poeme ce relatează coborâri ale unor divinități în Infern, prezente frecvent în ambele spații culturale sau diverse asemănări din planul riturilor și ritualurilor funerare).

Al doilea capitol se referă la aspirația bine-

cunoscută a spiritului grec spre nemurire, tendință surprinsă începând cu scrierile lui Homer, continuând cu cele ale lui Hesiod, ale tragicilor și marilor filosofi greci și până la relevarea - prin intermediul descoperirilor arheologice – concepțiilor despre „lumea de dincolo” ale oamenilor de rând, o atenție deosebită fiind acordată rolului religiilor misterice în acest domeniu. Tot aici se realizează o detaliată descriere a geografiei Infernului, a divinităților ce-si aveau sălașul aici (potrivit imaginației poetice sau populare) și a ceremoniilor ce se derulau cu prilejul funeraliilor din lumea greacă.

Partea a treia a lucrării atribuie un spațiu larg de cercetare concepțiilor eshatologice etrusce, etruscii fiind o veritabilă punte de legătură între spiritualitatea greco-orientală și lumea romană aflată la începuturile sintezei și afirmării sale. Disciplina etruscă (care încerca să reglementeze raporturile dintre oameni și divinități) a constituit un punct de reper în viața spirituală republicană romană, iar numeroase aspecte rituale din sfera funerară etruscă au fost integrate fondului tradițional roman. Ideologia funerară romană a fost sectorul cel mai conservator al religiozității romane în tot decursul evoluției sale (nu numai în perioada arhaică cum se exprimă la începutul capitolului dedicat concepțiilor funerare romane), iar rezumarea destul de plastică, după care „filosofia lui Trimalchio” este emblematică pentru ideologia funerară romană pare forțată numai dacă ne gândim la marea variabilitate a concepțiilor din acest domeniu, fapt destul de bine relevat de sinteza desfășurată în paginile următoare (unde sunt prezentate, la fel ca și în lumea greacă, opiniile marilor poeți, prozatori și filosofi romani, alături de ideile funerare ale societății romane, care sunt reconstituite pe baza descoperirile arheologice).

În finalul studiului, care cu siguranță ar fi căpătat o valoare științifică mai mare dacă ar fi fost însoțit de note infrapaginale mai bogate

și nu atât de sporadice, autoarea exprimă din nou faptul că studierea fenomenului morții ca eveniment existențial trebuie să antreneze dezbaterăa unui întreg complex de probleme esențiale privind condiția umană și încercă să clasifice factorii modelatori și catalizatori ai preluărilor constructive creștine din cadrul moștenirilor spirituale păgâne (factorul instructiv, perspectiva antropo-cosmică, unitatea divino-umană, schemele inițiatice, limbajul simbolic și timpul individului).

S-a ajuns astfel la ideea că, la întâlnirea civilizațiilor produsă de impactul dintre Orient și Occident și de interferențele culturale care i-au urmat, tradiția funerară păgână a furnizat lumii occidentale creștine din epocile ulterioare o serie de obiceiuri și mentalități cuprinse în cultul morților, manifestat în trei direcții de referință: ca îndatorire familială, ca omagiere eroică a strămoșilor iluștri și ca mistică a nemuririi într-o „lume de dincolo” autonomă dar nu și independentă de „lumea de aici”.

Fiind conștientă de existența unor inevitabile limite ale cercetării acestui domeniu funerar, care deși este destul de bine documentat arheologic (și chiar literar), încă mai are multe probleme de rezolvat de către specialiști, D. Cristev și-a asumat o sarcină dificilă, aceea de a realiza un amplu studiu comparativ al ideilor și practicilor funerare din spațiul răsăritean al Mediteranei, o încercare fără precedent în istoriografia română. Cu un real talent literar, ea a reușit să identifice multiple moșteniri și influențe dintr-o civilizație antică într-alta, pentru a le sublinia în final și contribuția lor la fundamentarea dogmatică a creștinismului, drept pentru care lucrarea depășește stadiul de încercare de popularizare a unor aspecte istorico-culturale și se încadrează în seria studiilor reprezentative dedicate spiritualității lumii antice.

Codrin Bența

Vasile Christescu, *Viața economică a Daciei Romane (Contribuții la o reconstituire istorică)*, ed. îngrijită de Claudiu Christescu și Constantin C. Petolescu, reactualizare bibliografică și postfață de Constantin C. Petolescu, Editura Ars Docendi, 2004, 171 p., 10 fig. + VII pl.

Prima editare a volumului *Viața economică a Daciei Romane*, cu un rezumat în franceză: *La vie économique de la Dacie romaine*, 1929, 176 p. + VIII planșe și 2 hărți, semnat de Vasile Christescu, unul dintre cei mai importanți arheologi și istorici români din perioada interbelică, s-a realizat la tipografia artistică P. Mitu, din Pitești, unde funcționase o vreme ca profesor la Școala normală de băieți. *Viața economică a Daciei Romane* a fost pregătită de V. Christescu ca lucrare de doctorat sub îndrumarea profesorului Vasile Pârvan dar a fost susținută după moartea neașteptată a magistrului, în primăvara anului 1927, la Facultatea de litere a Universității din București, în cadrul unei comisii mixte, alcătuite din D. Gusti, președinte, I. Andrișescu, G. Murnu, primul și al doilea referent, S. Mehedinți și C. C. Giurescu, cum a menționat C. C. Petolescu (2004, p. 7).

A trecut examenul obținând cel mai înalt titlu, ca și în cazul licenței. Ulterior a mai adăugat, într-un Appendice, o nouă inscripție cu informații asupra sistemului vamal din provinciile de la Dunărea de jos, ce va fi retipărit tot la sfârșitul volumului (p. 134).

Unul din urmașii autorului, Adrian Christescu, de la Iași, a avut inițiativa republicării ei, întreprindere pe care a reușit să o realizeze cu sprijinul cunoscutului epigrafist și istoric bucureștean C. C. Petolescu, la prestigioasa editură Ars Docendi a Universității din București și sub auspiciile Academiei Române, a Institutului de Arheologie și al Universității din București, Seminarul de Arheologie «Vasile Pârvan».

În noul volum, apărut după trei sferturi de

veac de la prima ediție, C. C. Petolescu a reactualizat bibliografia, a raportat vechiul text stadiului actual al cercetărilor, a păstrat rezumatul francez, figurile și planșele. El menționa, “Cu toate descoperirile arheologice și epigrafice copleșitoare făcute în cele trei sferturi de secol de la realizarea lucrării, cartea lui V. Cristescu și-a păstrat utilitatea și valoarea de referință. Noile cercetări nu au făcut decât să îmbogățească informația, nuanțând sau completând afirmațiile autorului.

Aceste considerente ne-au determinat a ceda îndemnurilor de a publica o nouă ediție a cărții. Avem în vedere și faptul că lucrarea a devenit o raritate, citarea ei lipsind din acest motiv din multe studii și articole tratând diferite aspecte ale vieții romane în Dacia” (p. 7). Inițial volumul a fost structurat în șase capitole: *Minele* – de aur, argint și fier; *Carierile*, *Salinele*, *Agricultura* cu vitele, cerealele, vița de vie și pădurile, *Industria* cu olăria, cărămidăriile, metalurgia, colegiile industriale și *Comerțul* cu drumurile comerciale ale Daciei, vămile (portoria) și negustorii. Introducerea și încheierea întregesc volumul care “rămâne deocamdată singura sinteză din istoriografia noastră consacrată acestui vast subiect privitor la antichitatea daco-romană”, deși problematica a fost reluată pe capitole, pentru areale geografice mai restrânse (*Ibidem*, notele 1-5). Volumul poate fi utilizat și cu ajutorul Indexului cu indici întocmiți de V. Christescu, dar completați cu termenii și notele editorului (p. 151-171).

În paralel, în postfață, *Integrare economică și romanizare* (p. 135-150), C. C. Petolescu a găsit o formă actualizată “de a prezenta nu numai stadiul civilizației romane într-o provincie de la marginea Imperiului, ci și urmările ei: impunerea sistemului economic roman și în paralel un lexic eminent latin – componente esențiale ale fenomenului de romanizare.” (p. 8).

În câteva pagini, el surprinde stadiul atins de

cercetarea de la începutul de secol XXI, cu privire la diferențele ocupației prezentate în 1929. Cu o acribie greu de egalat, C. C. Petolescu, cu aceeași meticulozitate ca și a înaintașului său V. Christescu, surprinde în cadrul economiei din Dacia romană o structură mai amplă și mai bine documentată: agricultura (p. 135-139), cu proprietatea mică și mijlocie, cu ferme destinate consumului propriu, pentru cultivarea cerealelor, creșterea vitelor, livezi cu pomi fructiferi și vie, grădini de legume, desfășurată și în villae rusticae – ferme, multe din ele cercetate recent (p. 136, notele 5, 7-18), în care se practica morăritul sau albinăritul; exploatarea bogățiilor subsolului (p. 139-140), a aurului și al altor metale neferoase, argint, cupru, uneori și plumb; salinele (p. 140) și carierele de piatră (p. 141), meșteșugurile cu repertoriul de meserii atestat de inscripțiile din Dacia (*lapidarii* – meșteri pietrari, pictori erau zugravii, cei ce realizau mozaicuri, *sigillarii* care confecționa *terra sigillata*, figurine sau statuete de lut, cei ce realizau materiale de construcție de lut ars; fabri prelucrau materialele dure, constructorii, mai puțin apar centonarii producătorii de postav sau utriculii, producătorii de burdufuri sau chiar lecticarii, purtătorii sau producătorii de lectice (p. 141-144), cu produsele lor, unele de factură locală altele de import; relațiile comerciale ale Daciei romane produsele exportate și cele pătrunse pe calea schimburilor, mai ales cele ștampilate instrumentul domesticus, amforele, terra sigillata, produse ceramice de lux, lucernae, opaițe de lut, mortaria, sticlărie, obiecte de bronz și monede (p. 144-148), drumurile și mijloacele de comunicație și vămile Daciei. Firește, se adaugă o bogăție de informații, cu deosebire obținute prin cercetări arheologice.

Ruxandra Alaiba

Mircea D. Matei, Lucian Chițescu, Cetatea de pământ de la Bârlad. Monografie

arheologică, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2002, 176 p. + 48 planșe.

Față de micromonografia din 1959 (*SCIV*, X, 1, p. 117-134), lucrarea prezentată în rândurile de față aduce mai multe noutăți. Unele dintre acestea sunt absolute, fiind vorba de materialul în mare parte inedit, rezultat atât din campania 1958, cât și acela din săpăturile întreprinse în anii 1961 și 1962. Pe de altă parte sunt și unele schimbări calitative, modificarea unor concluzii.

Cetatea de la Bârlad este analizată în două secțiuni mari, la rândul lor divizate în subcapitole. În prima parte, capitoul I, sunt tratate așezarea geologică și geografică, istoricul cercetărilor, descrierea săpăturilor și stratigrafia (p. 9-19). Trebuie notată aici o idee ce va fi reluată insistent în continuare - existența unui singur strat de cultură materială, acela datat în a doua jumătate a secolului al XV-lea. De aici acea șansă pentru arheologi, anume că materialele respective au „avantajul de a fi aparținut unui singur strat, ceea ce face imposibilă încadrări cronologice eronate“ (p. 71). Capitolul al II-lea (p. 20-33) prezintă elementele de fortificație, fiind descrise palisada (p. 21-24), șanțul și valul (p. 25-27) și intrarea (p. 27-32). Totul a indicat spre un vechi sistem de fortificare, folosit în special în estul Europei, de la începutul mileniului I, prima analogie care s-a impus autorilor fiind aceea cu fortificația de pământ și lemn de la Raiki (p. 31). Apropierea tipologică de secolul al XV-lea, mai exact de epoca lui Ștefan cel Mare, o face mai mult ansamblul intrării, flancarea realizată prin cele două turnuri, și mai ales capcana/„cură de șoareci“, ultima cu analogie la Suceava (p. 32). Capitolul al III-lea (p. 34-67) tratează locuințele din interiorul complexului. S-au identificat planuri și o tehnică de construcție unitare, de unde presupunerea folosirii de meșteri-dulgheri, marcându-se analogii, în special cu Suceava (oraș). Analiza celor două tipuri majore -

locuințe de suprafață din paiantă și bordeie cu pereți din bârne - a adus alte argumente pentru sublinierea caracterului temporar, a perioadei scurte de funcționare, cetatea fiind distrusă în mod intenționat, organizat, prin incendiere, de înșiși constructorii ei. Față de cele patru locuințe (două de suprafață și două bordeie) publicate în 1959, acum s-au sesizat 35 (18 de suprafață și 17 bordeie), fiind cercetate efectiv 14 (nouă locuințe de suprafață, respectiv, cinci bordeie).

Partea a II-a a fost rezervată materialelor arheologice. În capitolul I a fost analizată ceramica (p. 72-118), atât după criteriul materialului, pastei, cât și după acela al formei și destinației. Astfel majoritatea materialului l-a constituit ceramica de uz comun. Alături de alte două tipuri, cu pastă de bună calitate, a apărut și o categorie grosieră (p. 74-77). O caracteristică generală a fost folosirea roții, o observație importantă fiind absența cuptoarelor de olar. De aici explicația pentru diversitatea materialului respectiv, acesta fiind adus de ostași. Autorii conchid că cercetările au constituit astfel o „fereastră” pentru cunoașterea nivelului producției meșteșugărești sătești. Criteriul formei și destinației a dus la distingerea a trei categorii majore: ceramica de bucătărie și masă, preponderentă fiind oala-borcan fără torti (75 % din totalitatea materialului), ceramica decorativă (câteva fragmente de cahle) și aceea gospodărească, reprezentată fie de vase de mari dimensiuni pentru păstrarea hranei, fie de opaițe. Notabilă a fost și prezența unei categorii arhaizante, specifice începutului secolului al XV-lea. Standardizarea și deci transformarea olăriei în meșteșug, generalizarea roții rapide, dispariția deosebirilor nete între ceramica urbană și cea rurală, se constituie în concluziile acestei secțiuni. De notat că ultima constatare nu s-a făcut pe seama unei creșteri calitative a ceramicii rurale, ci pe o anumită sufocare a olăritului sătesc de către acela urban.

În capitolul al II-lea s-au tratat obiectele lucrate în metal (p. 119-147). Ele au fost grupate în obiecte de uz casnic și unelte meșteșugărești - categorie reprezentată de cuțite, foarfece, lacăte, vase de metal, burghie etc. (p. 120-129), în piese de armament și echipament militar, majoritare fiind vârfulurile de săgeți și de lance (p. 129-136), și piese de harnașament, respectiv, pinteni, zăbăluțe, catarama, scări de șa, potcoave sau caiele (p. 136-142).

În concluziile finale s-a subliniat din nou caracterul temporar al fortificației, ridicată în contextul anului 1476 (p. 149-152). Materialele arheologice au prilejuit autorilor câteva considerații sociale (p. 153, 156), sublinierea ponderii economice a orașelor (p. 153), specializările tot mai stricte în meșteșuguri (p. 154), precum și o anumită întârziere, „arhaizare” a produselor rurale (p. 155), respectiv, explicația fenomenului, la p. 157).

Datarea complexului și împrejurările dispariției, descrierea și încadrarea elementelor de fortificare sunt identice cu concluziile formulate în 1959, la noutăți trebuind să înscrیم în primul rând modul de dispunere al locuințelor. Dacă acum patru decenii locuințele nu ar fi fost dispuse într-o ordine deosebită, singura grijă fiind așezarea cât mai aproape de palisadă, acum autorii au remarcat dispunerea lor pe trei șiruri și concentrarea lor spre centrul incintei. Spațiul a permis acum și anumite considerații sociale și economice a căror valabilitate rămâne să fie amendată de cercetări similare. Dincolo de unele neconcordanțe, formulări nefericite și interpretări forțate, lucrarea se constituie într-un adevărat manual de arheologie medievală și se poate compara, din acest punct de vedere, cu monografiile asemănătoare privitoare la Păcuiul lui Soare, Coconi sau Șcheia. Astfel, descoperirile nu au fost prezentate sec; pe cât a fost posibil s-a indicat și calea, drumul logic, pentru care s-a insistat pe un anumit sector și nu pe altul, cum s-a ajuns la anumite descoperiri sau concluzii.

Dan Floareaș

Ștefan cel Mare și Sfânt 1504 – 2004. “Portrete” în epocă

La jumătate de mileniu de la trecerea în veșnicie a marelui voievod Ștefan, Mănăstirea Putna a avut inițiativa patronării unui prestigios act cultural, în anii 2003 - 2004: adunarea între copertile a cinci volume (deocamdată!) a celor mai importante legende, studii și cercetări referitoare la epoca, domnia și personalitatea lui Ștefan cel Mare și Sfânt. Apariția acestor cinci volume nu ar fi fost posibilă fără inițiativa și strădania obștii monahale călăuzită de părintele arhimandrit Melchisedec, starețul mănăstirii Putna, alături de care s-a aflat coordonarea științifică a cunoscutului cercetător, prof. univ. dr. Ștefan S. Gorovei.

Ștefan cel Mare și Sfânt 1504–2004. Portret în legendă. Cuvânt înainte de I. P. S. Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților. Sf. M-re Putna, 2003, 252 p.

Legendele incluse în volum, “mărturisesc - subliniază Virgil Cândea -, cinstirea de care s-a bucurat încă din timpul vieții sale și neîncetat după săvârșirea lui, un mare voievod al Moldovei” (p. 9), însemnătatea principală a volumului constând în “mărturisirea credinței statornice a poporului român în sfințenia lui Ștefan cel Mare și Sfânt” (p. 10). O asemenea carte de legende și tradiții populare despre Ștefan cel Mare se adresează “în primul rând credincioșilor, care cinstesc pe domnitorul creștin, mare ctitor de sfinte lăcașuri și apărător al Bisericii și credinței ortodoxe” (p. 10-11). De altfel, așa cum arată I. P. S. Pimen, cartea de față este “un omagiu de cinstire a slăvitului Voievod adus de obștea mănăstirii Putna la sărbătoririi celor 500 de ani de strămutarea Soarelui Moldovei la locașurile de veci” (p. 8).

Legendele sunt grupate în volum pe tematici: *Copilăria voievodului, Înțelepciune și*

sfințenie, Ștefan cel Mare și sihaștrii, Ctitorii, Vremi de cumpănă, Pe aici a trecut Ștefan Vodă și Oamenii Măriei Sale. În încheiere, cartea conține un glosar de termeni și bibliografia.

Ștefan cel Mare și Sfânt 1504 – 2004. Portret în istorie. Cuvânt înainte de I. P. S. Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților. Notă asupra ediției de Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei. Sf. M-re Putna, 2003, 618 p. și 14 planșe color

“Textele adunate în această carte” – ne spune Ștefan S. Gorovei -, “reprezintă roadele muncii unor istorici”, ilustrând “o bună parte din punctele cele mai înaintate atinse de istoriografia românească în cunoașterea lui Ștefan cel Mare și a vremii sale” (p. 7). Studiile din volum sunt grupate pe tematici, sub titluri sugestive (citate din cronici și documente): “... ca un om ce era ...”, “... până astăzi îi zicu Sveti Ștefan Vodă ...”, “...cu darul și porunca și Ștefan Voievod”, “...cel dintâi dintre principii lumii ...”. Printr-o notă de la sfârșitul volumului sunt precizate titlurile studiilor și publicațiile din care au fost preluate. Studiile dedicate personalității lui Ștefan cel Mare, “... ca un om ce era ...”, sunt semnate de P. P. Pamaitescu (*Ștefan cel Mare. O încercare de caracterizare*), Leon Șimanschi (*Formarea personalității lui Ștefan cel Mare și O cumpănă a copilăriei lui Ștefan cel Mare: Reuseni, 15 octombrie 1451*), Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei (“*Semne și minuni*” pentru *Ștefan voievod. Note de mentalitate medievală*), Maria Magdalena Székely (“*Dixit waywodă*”), Ion I. Solcanu (*Portretul lui Ștefan cel Mare în pictura epocii sale. Noi considerații*) etc. Secțiunea următoare este dedicată relației lui Ștefan cu slujitorii lui Dumnezeu, precum studiul lui Ovidiu Cristea (*Despre raportul dintre principe și “omul sfânt” în Țările Române. Întâlnirea lui Ștefan cel Mare cu Daniil Sibastrul*). Privitoare la istoriografia epocii ștefaniene sunt redată studiile lui I. C. Chițimia, Ștefan An-

drescu și Leon Șimanschi. În ultima secțiune a volumului studiile alese ilustrează aspecte de istorie politică, relații externe, etc. Reținem: Constantin Rezachevici (*A fost Ștefan cel Mare "ales" domn în aprilie 1457?*), Ștefan S. Gorovei (*1473 – un an-cheie al domniei lui Ștefan cel Mare*), Aloisie Tăutu (*Spirit "ecumenic" între papalitate și români pe vremea lui Ștefan cel Mare (1476)*), Victor Eskenasy (*Omagiul lui Ștefan cel Mare de la Colomeea. Note pe marginea unui ceremonial medieval*), Șerban Papacostea (*Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*), Dumitru Năstase (*Ștefan cel Mare împărat*) și altele.

Ștefan cel Mare și Sfânt 1504 – 2004. Portret în cronică. Cuvânt înainte de I. P. S. Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților. Notă asupra ediției de Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei. Sf. M-re Putna, 2004, 376 p.

Așa cum se arată în *Argument*, "tripticul dorit, proiectat și realizat de obștea Sfintei Mănăstiri Putna ca închinare la împlinirea celor cinci veacuri de când marele ctitor a trecut la lăcașurile veșnice se încheie cu acest volum" (p. 9). Inițial au fost proiectate spre apariție numai aceste trei volume, a căror copertă este colorată sugestiv: volumul cu legende în galben, cel cu studii istorice în roșu și acesta cu fragmente de cronici în albastru. Însă, spre bucuria noastră, au mai apărut încă două volume, deocamdată!

Fragmentele culese din izvoare au fost adunate în acest volum pe mai multe secțiuni: *Izvoare românești* (Moldova și Țara Românească), *Izvoare străine* (Cronici poloneze, Cronici ungurești, Cronici germane, Cronici rusești, Cronici bizantine și Cronici turcești), *Alte mărturii* și "Să luăm aminte...".

Fragmentele referitoare la Ștefan cel Mare sunt culese atât din izvoarele românești (*Letopisețul anonim al Moldovei*, *Cronica moldo-germană*, *Letopisețul Țării Moldovei* atribuit lui Gri-

gore Ureche etc.), cât și din izvoare străine (*Historia Polonica* de Ian Dlugosz, *Chronica Polonorum* de Matei Miechowski, *Historia Pannonica ab origine gentis ad annum 1495* de Antonius Bonfinius, *Expuneri istorice* de Laonic Chalcocondil, *Istoria sultanului Mehmed han, părintele cuceritor* de Tursun bei, *Cronicile dinastiei otomane* de Așâk pașă-zade, Scrisoarea papei Sixt al IV-lea către Ștefan cel Mare – 31 martie 1475, rapoartele lui Matteo Muriano din 1502 și 1503 etc.); la acestea se adaugă textele jurămintelor lui Ștefan cel Mare către regele Cazimir al Poloniei (2 martie 1462, 1 ianuarie 1468, 28 iulie 1468), scrisorile și soliile trimise de Ștefan: papei Sixt al IV-lea, Veneției, regelui Cazimir al Poloniei, marelui cneaz al Moscovei Ivan al III-lea, marelui cneaz al Lituaniei Alexandru etc. În încheierea volumului găsim fragmentul scrisorii domniței Olena către tatăl ei, Ștefan cel Mare.

Ștefan cel Mare și Sfânt 1504–2004. Bibliografie. Cuvânt înainte de I. P. S. Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților. Sf. M-re Putna, 2004, 194 p.

Acest volum poate că este cel mai util și mai indispensabil instrument de lucru dintre toate celelalte, fără de care cercetarea epocii lui Ștefan cel Mare ar fi cu mult mai dificilă. Căci, așa cum afirmă Ștefan S. Gorovei, acum "când se împlinește o jumătate de mileniu de la trecerea lui Ștefan vodă la veșnicile lăcașuri, o bibliografie a scrierilor – mai mari sau mai mici, mai solide sau mai șubrede, mai celebre sau mai obscure – ce i-au fost închinare vine să dea seamă, în felul ei, despre ce a însemnat și înseamnă acest principe al Moldovei" (p. 7).

Constatăm existența, până la momentul apariției acestei lucrări, a unui număr de 2.214 titluri referitoare la Ștefan cel Mare, grupate în volumul de față astfel: Izvoare diplomatice și inscripții (124), Izvoare narative (176), Lucrări despre biserică (274), Lucrări despre cultură (394), Lucrări de istorie economică și

socială (154), Lucrări de istorie politică (272), Lucrări de literatură și folclor (129), Monografii, studii cu caracter general, comemorări (379), Lucrări despre organizarea statului (156) și Lucrări despre organizarea militară, războaie și lupte (156).

Ștefan cel Mare și Sfânt 1504 – 2004. Biserica. O lecție de istorie. Predoslovie de I. P. S. Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților. Sf. M-re Putna, 2004, 266 p.

Fără îndoială, volumul însumează studii referitoare la istoria bisericii, o bună parte dintre ele fiind rodul unor clerici. Ele sunt grupate pe tematici, așa cum ne-am obișnuit din celelalte volume: Cuvinte de preamărire, Viața și organizarea Bisericii, Din veacuri de la Ștefan Vodă. Printre autorii Cuvintelor de preamărire întâlnim pe N. Iorga, Gheorghe Moisescu, Nestor, mitropolit al Olteniei, Teoctist, patriarh al Bisericii Ortodoxe Române etc. Studii importante privitoare la Viața și organizarea Bisericii sunt semnate de Leon Șimanschi ("Fost-au acestu Ștefan vodă"), Alexandru I. Gonța (Mitropolia și episcopiile ortodoxe moldovenești în secolul al XV-lea), Alexandru V. Boldur (Biserica în timpul domniei lui Ștefan cel Mare), Ștefan S. Gorovei (Biserica de la Volovăț și mormântul lui Dragoș Vodă), preot Scarlat Porcescu, preot Paul Mihail etc. Ultima secțiune a volumului cuprinde lista ctitoriilor și inscripțiilor acestora și a pietrelor de morminte, curțile domnești, cetățile, podurile și alte obiective, care au aparținut sau sunt atribuite lui Ștefan cel Mare.

Prin acest act cultural obștea mănăstirii Putna și-a omagiat ctitorul mult mai bine decât au făcut-o alte instituții ale statului român, care, trebuie s-o spunem, nu și-au îndeplinit cum trebuie datoria.

Lucian Lefter

Thierry Dutour, *La ville medievale. Origines et triomphe de l'Europe urbaine*, Eds. Odile

Jacob, Paris, 2003, 315 p.

Cartea profesorului Dutour (UP IV-Sorbonne) este, în același timp, un excurs istoric și unul sociologic, extinzând preocupările autorului, elitele urbane în Evul Mediu, către problematica mai generală a orașului medieval ca obiect de studiu sociologic. Din această perspectivă, este justificată decizia autorului de aocoli tratarea unor subiecte ca arhitectura, structura urbanistică sau topografia orașului medieval.

Orașul, pentru Thierry Dutour, este un fenomen colectiv deoarece: „... elle associe des existences sociales individuelles”, iar studierea societăților urbane trebuie să se bazeze pe studierea relațiilor sociale și juridice între indivizi și pe studierea relațiilor, diferențelor și similitudinilor dintre oraș și sat. Faptul că autorul direcționează discursul către obiectivul final de a oferi o definiție sociologică complexă a orașului medieval, construită în jurul interacțiunilor dintre indivizi, este ilustrat sugestiv de motto-ul care deschide volumul: „Dieu créa l'homme a Son image ... Caïn at-taqua son frère Abel et le tua ... Caïn se mit a construire une ville”. Voit sau nu, delimitarea cronologică majoră a eseului istorico-sociologic al profesorului Dutour este secolul X. Dacă prima perioadă a studiului urmărește transformarea orașului antichității târzii în orașul Evului Mediu latin, cea de a doua expune calea și modalitățile prin care orașul medieval se transformă în orașul industrial al secolului al XVIII-lea. După cum se vede, trecerea de la Medieval la Modern este „topită” în procesul de industrializare care pune capăt orașului medieval ca fenomen social. Eseul, lăsând deocamdată la o parte cronologia, este construit practic între două definiții ale orașului medieval: una descriptivă, *Qu'est-ce qu'une ville au Moyen Age?* (titlu primului capitol, care inventariază și sumarizează definițiile și descrierile contemporanilor) și una explicativă *Ville, Moyen Age et changement social* (titlul

ultimului capitol, înainte de *Concluzii*) Separarea cronologică în două mari etape, 1 – de la Antichitate la Ev Mediu și 2 – de la Ev Mediu la Epoca industrială, este explicată și justificată de auto în capitolele 3 și 4, respectiv *Le temps des villes épiscopales: le Haut Moyen Age* și *L'Urbanisation de l'Europe latine au Xe siècle*. Până în secolul al X-lea orașul occidental și central-european este, înainte de toate, un oraș episcopal, sediul al puterii locale, după ce a fost, în secolele anterioare, un spațiu fortificat, de refugiu. Pentru contemporani, imaginea orașului este, adesea, ideală, o reflectare mai mult sau mai puțin deformată a Ierusalimului ceresc. Orașul episcopal, spațiu protejat fizic și juridic, devine locul privilegiat al dezvoltării economice care va duce, la sfârșitul secolului al X-lea, la emergența orașului comercial al Evului Mediu, a cărui imagine a fost abundent construită și reconstruită de medievistii secolului XX.

Capitolele 5, 6 și 7, respectiv *Développement et expansion agraire (VIIIe-XIVe siècles)*, *Développement urbain et organisation des relations sociales (VIIIe-XIVe siècles)* și *Mobilité des hommes et vie urbaine*, pun în picioare și susțin teza rolului definitoriu al relațiilor urban-rural și al expansiunii agrare în dezvoltarea urbană a Evului Mediu. Acceptând ideea că orașul medieval al secolelor X-XIV este o formă particulară a dezvoltării societății agrare, putem accepta argumentația autorului pentru definirea dezvoltării urbane prin prisma metamorfozei societății rurale și a relațiilor din interiorul acesteia. Etapa finală a dezvoltării către orașul pre-industrial este marcată de transformarea orașelor în poli ai migrației, alimentând dinamica demografică și impulsând piața forței de muncă și creșterea producției secundare și terțiare, deschizând calea către orașul industrial.

În concluzie, autorul propune o evoluție continuă a orașului, din Antichitatea târzie până în secolul al XVIII-lea, evoluție determinată

de transformările pe care le suferă relațiile personale și interacțiunile sociale ale indivizilor. Definirea orașului medieval al Europei latine drept o expresie particulară și apoi o sumă a interacțiunilor și relațiilor individuale este un demers subscris, mai mult sau mai puțin, antropologiei sociale, care completează în mod cât se poate de fericit spectrul studiilor de istorie a Evului Mediu european. Omitearea, după toate aparențele, voită a studierii puterii în societatea urbană, în ciuda acoperirii, de către autor, a problematicii elitelor urbane, reduce din impactul pe care studierea antropologică a evoluției orașului medieval o are asupra curentelor actuale din domeniu. Importanța pe care autorul o acordă relațiilor orașului cu zona rurală și agricolă în procesul de dezvoltare urbană este, cu siguranță, o sursă metodologică importantă pentru studierea fenomenului urban în Evul Mediu românesc.

Cătălin Hriban

Nicolae Chetaru, Nicolae Răileanu, Ion C. Surucean în *arheologia și muzeologia basarabeană*, Chișinău, Editura Tyragetia, 2001, 256 p.

Colecția „Personalități eminente”, apărută sub egida Muzeului Național de Istorie a Moldovei (Chișinău), include cărți consacrate unor oameni de seamă ai științei și culturii românești: Nicolae Moroșan, Paul Gore, Grigore Antipa ș. a. Această colecție a fost completată cu lucrarea lui Nicolae Răileanu și Nicolae Chetaru, o contribuție remarcabilă la cunoașterea vieții lui Ion Casian Surucean, „primul arheolog și muzeograf” din Basarabia, care și-a desfășurat activitatea științifică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Volumul dedicat personalității lui Ion C. Surucean a fost precedat în literatura de specialitate doar de câteva schițe biografice (vezi Gheorghe Bezviconi, *Academicianul Ion Surucean*, în „Profiluri de ieri și de azi”, București, 1943,

p. 221-224; Nicolae Chetraru, *La originile arheologiei moldovenești. 140 ani de la nașterea arheologului Ion C. Surucean*, în „Cugetul”, nr. 1, 1992, p. 43-51; Idem, *Primul arheolog basarabean - Ion Casian Surucean și primul muzeu de istorie a Moldovei*, în „Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei”, I, Chișinău, 1992, p. 7-26; Iurie Colesnic, *Ion Suruceanu*, în „Basarabia necunoscută”, Chișinău, 1993, p. 126-129; *Primul arheolog basarabean Ion C. Surucean și Muzeul de Antichități ale Pontului Scitic din Chișinău*, în Nicolae Chetraru, „Din istoria arheologiei Moldovei (Basarabia și Transnistria)”, Chișinău, 1994, p. 46-82). Lucrarea prezentată de noi se distinge, însă, prin concepția și amploarea cercetării.

N. Chetraru și N. Răileanu au dat dovadă de tenacitate și interes în valorificarea unor colecții de documente inedite din „arhivele, muzeele și bibliotecile din Chișinău, Odessa, Herson, Novosibirsk, Sankt-Petersburg și Moscova” în scopul relevării unor aspecte mai puțin abordate până acum din viața și activitatea de cercetare a lui Ion C. Surucean. Salutară este și ideea autorilor de a aduna, ordona și traduce pentru prima dată în limba română textele grecești, latine și ruse, ilustrând, astfel, erudiția și pasiunea cercetătorului.

Lucrarea cuprinde un *Cuvânt înainte* din care reiese încercarea de a scoate „din umbra uitării pagini din istoria culturii naționale, remarcând personalitatea primului arheolog și muzeograf din Basarabia” (p. 5) și două părți mari: *I - Ion Casian Surucean, primul arheolog și muzeograf basarabean și II - Anexe*.

În prima parte - *Ion Casian Surucean, primul arheolog și muzeograf basarabean* (p. 7-82) - sunt prezentate date referitoare la obârșia, viața privată și activitatea lui Ion C. Surucean ca arheolog și muzeograf. Prin valorificarea unui fond bogat de documente de arhivă, N. Chetraru și N. Răileanu au reușit să redea istoria familiei Surucenilor, neam vechi de boieri moldoveni din care descinde Ion C. Surucean.

Autorii au reconstituit atât mediul social în care s-a născut și format Ion. C. Surucean, cât și anumite împrejurări și relații de familie, care îi vor marca viața și activitatea. Ei nu se rezumă doar la întocmirea unei genealogii, ci descriu amănunte din viața personală și moravurile acestei familii, fapt care conferă textului o anumită voluptate a lecturii. Spre exemplu, sunt reliefate trăsăturile morale ale lui Ioniță Surucean, bunicul viitorului arheolog, redată de pităreasa Anghelina în testamentul acesteia: „Ioniță a fost obișnuit în toate de natură. E îndărătnic, lacom, lipsit de bună cuviință față de părinți...el prin intenția sa răuvoitoare are de gând să-l obișduiască pe fratele său” (p. 8). În acest expozeu biografic, N. Chetraru și N. Răileanu reconstituie *curriculum*-ul pregătirii academice riguroase a lui Ion C. Surucean, marcat de performanțele obținute la diferite discipline. Astfel, viitorul arheolog și-a făcut studiile primare la „gimnaziile din Chișinău și Odessa”, iar cele secundare la „Liceul kneazului Grigorii Bezborodka” din Nezin, instituție de învățământ de prestigiu din Rusia, unde liceenii efectuau practica arheologică prin participare activă la săpăturile orașului antic Olbia (p. 17-19). Autorii prezintă, de asemenea, condițiile în care I. Surucean și-a început activitatea de colectare, sistematizare și cercetare a antichităților - cu preponderență a celor din spațiul nord-pontic - evidențind abilitățile, onestitatea și perseverența acestuia în descoperirea și valorificarea vestigiilor antice de la Tyras, Olbia, Pantikapaion ș. a.

Descrierea colecției de obiecte și a bibliotecii Muzeului de Antichități ale Pontului Scitic din Chișinău ocupă în economia lucrării un spațiu vast, datorită valorificării unui fond inedit de arhivă care cuprinde inventarul bunurilor mobile și imobile întocmit după moartea lui Ion C. Surucean. De asemenea, merită remarcat efortul autorilor de a scoate în evidență și alte materiale de arhivă de o valoare indubitabilă referitoare la documentația

de teren, planurile topografice ale așezărilor investigate, raporturile de săpătură ș. a. Totodată N. Chetaru și N. Răileanu, atrag atenția cititorului registrele respective, reproduse în carte, conțin și alte date prețioase cum ar fi: conturile bănești ale lui I. Surucean, modul de administrare a moșiilor sale de la Drăgușenii Vechi, Pânășești ș. a. (p. 68).

A doua parte a lucrării, *Anexe* (p. 83-255), conține articole și studii publicate de către Ioan Surucean în revistele de specialitate, comunicări, prezentate în cadrul ședințelor Societății de Arheologie Bisericească, autorizații și rapoarte de săpătură ș. a. Materialele din volumul prezentat au fost traduse pentru prima dată în limba română, fiind ordonate cronologic, cu referințe la sursa din care au fost extrase.

Articolul *Muzeul de antichități al Nataliei Nicolaevna Sikard* (p. 83-84), publicat de I. Surucean în "Bessarabskie Gubernskie Vedomosti" (nr. 50, din 28 iunie 1880), atrage atenția cititorului asupra unei colecții impunătoare de antichități etrusce, egiptene, bosporane ș.a., organizată ca muzeu de către posesoarea acestora la moșia sa Vadul lui Vodă din Basarabia.

Despre psephismal în cinstea lui Karzoazus (p. 85-89) este titlul comunicării prezentate de către cercetătorul Surucean la ședința Societății de Arheologie Bisericească din 18 ianuarie 1882 și publicat, ulterior, în „Trudy Kievskoj Duchovnoj Akademii” (t. II, Kiev, 1882). Textul respectiv, redat în limba latină, cuprinde descrierea și interpretarea unei epigrafe referitoare la comunitatea olbiopoliților din secolul I d. Hr.

Inserarea în volumul de față a textului *O încercare de a argumenta localizarea fortificației scitice Alector și a „Coastei de Aur” a lui Constantin Porphyrogenetul* (p. 90-96), prezentat la Congresul al VI-lea de Arheologie de la Odessa din 1884 și publicat, mai târziu, în „Trudy VIgo Archeologičeskogo S'ezda”,

este motivată de autori prin contribuția importantă a cercetătorului Ioan Surucean la identificarea arheologică a așezărilor antice, cunoscute din izvoarele scrise (p. 35).

Varianta latină și traducerea în românește a lucrării lui Ion Surucean și B. Latyshev: *Inscriptiones graecae et latinae novissimis annis (1889-1894) museo Surutschaniano, quod est Kischinevi inlatae*, tipărită la St. Petersburg în anul 1894 ocupă o parte considerabilă din *Anexe* (p. 97-174). Într-o recenzie la această lucrare cercetătorul rus A. Nikitskij afirmă la 1894 următoarele: “despre restabilirea textelor, stabilirea caracterului și a perioadei inscripției, gruparea acestora etc., consider că este de prisos să adăugăm că și aici, ca peste tot, se resimte o asemenea minuțiozitate a prelucrării și o asemenea laconicitate a expunerii, încât ... *nec quod redundet inventas*” (p. 245).

Prin publicarea unor scrisori inedite, autorii ne-au oferit posibilitatea de a cunoaște raporturile dintre proprietarii terenurilor pe care urmau să se desfășoare săpăturile și arheologi, ca și unele fenomene de la sfârșitul secolului al XIX-lea, similare celor din zilele noastre. Spre exemplu, în scrisoarea din 30 septembrie 1886 Ion Surucean informează că la Parutino, sat lângă care se află vestigiile orașului antic Olbia, “există o categorie specială de căutători, care fac săpături...și obiectele găsite, în loc să ajungă la Comisia Arheologică ori Ermitaj nimeresc în mâinile excrocilor...” (p. 239).

Prezintă interes și anexarea unor rapoarte de săpătură (p. 175-178) sau autorizații (p. 237-238), care oferă date referitor la cercetările arheologice încredințate lui Ion C. Surucean de Comisia Arheologică Imperială. Paginile cărții au fost ilustrate cu prisosință de poze cu Ion C. Surucean și membrii familiei sale, imagini ale gimnaziului și liceului și, mai ales, ale obiectelor din colecția impresionantă a Muzeului de Antichități ale Pontului Scitic din Chișinău.

În concluzie, considerăm că prin această lucra-

re, prezentată succint de către noi, autorii au reușit să descrie cu pasiune și competență viața și activitatea lui Ion C. Surucean, considerat primul arheolog și muzeograf din Basarabia, personalitate marcantă care a contribuit prin erudiție și efort exemplar la „dăinuirea adevărului”.

Ludmila Bacumenco

Ioan Silviu Nestor, *Stema României. Istoria unui simbol. Studiu critic*, Ed. Studia, Cluj-Napoca, 2003, 350 p.

Ar fi fost de așteptat ca o lucrare cu un asemenea titlu să fie un studiu conformist sau festiv, ceea ce nu se confirmă în cazul de față. Autor cu o bogată carte de vizită (expusă la p. 333-339), profesorul universitar Ioan Silviu Nestor, ne oferă surpriza unei lucrări polemice, a cărei lectură se dovedește a fi antrenantă. Cartea vine în continuarea unor studii ale sale mai vechi, privitoare la același subiect (vezi p. 279-280) și propune modificări însemnate în structura actualei steme de stat. Ideea existenței unei conspirații care a dus inițial la întocmirea unei formule tendențioase a stemei și apoi la menținerea aproape neschimbată a acesteia, trece dincolo de limitele abordării științifice a subiectului și introduce o doză de circumspecție pentru cititorul avizat. Surprinzătoare este constatarea autorului că stema din 1921 nu este rezultatul activității Comisiei Consultative de Heraldică, cum se pretindea, ci a modificărilor de ultim moment, propuse de heraldistul ardelean Jozsef Sebestyén de Keöpeczi, considerat a fi un impostor, „lipsit de competență și de consistență ca specialist, pregătit din timp și împins în față de cercuri tradiționale ostile, și care mânuia bine arta disimulării și a diversunii” (p. 11). Autorul ne mai avertizează că „manipulatorii sunt talentați, dispun de instrumentarul necesar – arta de a jongla și de a convinge – și fac totul cu aplomb și cu îndrăzneală” (p. 264).

Parcursul cu atenție a filelor lucrării, relevă faptul că, în ciuda experienței acumulate ca istoric, autorul nu este foarte familiarizat cu domeniul heraldicii, terminologia utilizată de el nefiind, adesea, cea mai adecvată. Astfel, descriind cea mai veche reprezentare a stemei Țării Românești, din 1390, acesta vorbește despre „o pasăre heraldică cu capul conturnat, cu aripile strânse, având în cantonul superior o cruce și o stea cu șase raze, flancată de o lună cu coarnele întoarse spre dextra (crai nou)” (p. 20). Normal s-ar fi spus „o pasăre cu capul întors” sau „o pasăre conturnată”, formula hibridă fiind neinspirată. Doar steaua și cornul de lună pot fi localizate în cantonul senestru (superior stâng) al scutului, crucea fiind amplasată chiar pe axul vertical al scutului, eventual în „șef”, dacă ar fi depășit înălțimea creștetului păsării, ceea ce nu este cazul. Deși se referă la „aquila valahica”, autorul nu o definește. Prin această formulă, de multă vreme consacrată, se înțelege o acvilă neagră conturnată, purtând crucea în plisc. Mai mult, pasărea valahă nu are poziție clasică de acvilă – simetrică, având aripile desfăcute – ci mai curând o alură de corb, cum a fost și identificată multă vreme.

Ca ardelean, autorul manifestă o sensibilitate specială pentru modul în care această provincie istorică este reprezentată în stema țării. El ridică o chestiune delicată privitoare la spațiul transilvan care, deși locuit timp de secole în majoritate de români, elementul etnic cel mai numeros nu a fost reprezentat în stema provinciei. Stema Transilvaniei, creație târzie, din ultimii ani ai veacului XVI, este o reflectare heraldică a sistemului celor trei națiuni politice acceptate, Unio Trium Nationum, ce fusese instituit după anul 1437.

Un heraldist pur nu ar ezita în fața chestiunii, vechimea de patru secole a stemei ce reprezintă acest teritoriu – cunoscută ca atare în armorialele occidentale – fiind un argument suficient pentru menținerea sa nealterată,

indiferent de schimbările politice ulterioare. Este o stemă consacrată, ce face parte din identitatea istorică a teritoriului respectiv. O nouă stemă, neuzitată, pentru același spațiu istoric, care să facă abstracție de cea folosită timp atât de îndelungat, nu ar fi justificată. Un istoric însă, care privește lucrurile și din perspectiva epocii prezente, a sensibilităților actuale privitoare la această temă, poate propune o dezbatere asupra chestiunii.

Stema Transilvaniei, alcătuită în cadrul heraldicii Imperiului Romano-German, la sfârșitul secolului XVI, este descrisă de autor astfel: “scut tăiat, cu două cartiere suprapuse, în cartierul superior aflându-se o acvilă în zbor, iar în cel inferior șapte munți, plasați suprapus 3+4, în vârful cărora se află câte un turn cu acoperiș ascuțit” (p. 27). Pentru părțile unui scut tăiat ar fi mai adecvat termenul de partițiuni și nu acela de cartiere, care sunt, în general, subdiviziuni mai mici. Pasărea, așa cum apare aici, ar trebuie descrisă în limbaj heraldic drept o acvilă ieșind, cu zborul ridicat. Autorul acceptă ideea că, în faza inițială, simbolurile cuprinse în stemă aveau un sens teritorial și nu etnic: vulturul reprezenta comitatele (dominate de nobilime, inclusiv cea de origine română, maghearizată ulterior), cele șapte cetăți erau o aluzie la orașele locuite de sași, iar soarele și luna erau însemnele ținutului secuiesc, de la marginea de răsărit a principatului (p. 27). În acest caz, stema nu mai este o expresie a alianței stărilor privilegiate alogene împotriva populației majoritare românești, ea reflectând mentalitatea unei epoci străvechi, în care chestiunea nu se punea în termeni etnici. În paginile următoare, autorul studiului urmărește tema acvilei din stema Transilvaniei, identificată de el cu vulturului negru de stepă, pasărea-totem a triburilor ungurești, ca care i-a condus spre Câmpia Panonică. O legendă consemnată în *Gesta Hungarorum* îl arată pe tatăl regelui Arpad ca fiind fiul unei asemenea păsări mitice, zămislit în vis (p. 33-36). Vul-

turul acesta s-ar dovedi astfel a fi un simbol etnic exclusiv maghiar, turul, ce marchează dominația acestei etnii în Transilvania, și nu un simbol al clasei nobiliare ca atare sau unul pur teritorial. În epoca modernă, aparținând naționalismelor, diverși autori maghiari au exacerbat această percepție. Asemenea texte l-au determinat pe autor să considere că “turul este simbolul spiritului anxionist și asimilator unguresc, al fascismului și revizionismului ungaro-hortyst” (p. 36), indignându-se la faptul că este păstrat în stema actuală a României.

Potrivit autorului, “vulturul negru este înfățișat mereu în zbor, cu prezentare dorsală (cu spatele)”, ceea ce nu reprezintă nimic excepțional. În fapt, nu este vorba de o pasăre înfățișată cu spatele la privitor, cum s-ar putea înțelege, ci spre scut; se preciza astfel poziția clasică a unei acvile în stemă: înfățișată simetric, având aripile desfăcute (regulă de la care acvila valahică face excepție). Mai putem sesiza că sintagma “vulturul negru” nu îl singularizează în nici un fel pe cel maghiar, în heraldică aceasta reprezentând aproape un pleonasm: dacă nu se precizează smalțul sau metalul vulturului, heraldiștii subînțeleg că el este negru, culoarea clasică a acestei păsări, atunci când e vorba de steme.

Cele șapte cetăți din stema Transilvaniei sunt considerate, în mod curent, ca reprezentând orașese săsești, întemeiate în baza unor privilegii regale, o “stemă grăitoare” pentru denumirea de Siebenbürgen, sub care mai era cunoscut principatul. Prin faptul că formula în limba germană calchiază practic, denumirea latinească de Septemcastrensis, autorul se crede îndreptățit să identifice monticulii având castele în vârf cu niște simboluri ale latinității: “cele șapte coline constituie, din timpurile străvechi până în prezent, blazonul Romei...” (p. 37), aluzie la populația romanică ce locuia în spațiul intracarpatic! Afirmția este una efectiv fantezistă. Nu cunoaștem ca Roma să fi folosit vreodată un asemenea “blazon”, la

modul propriu, în ciuda renumelui de “oraș al celor șapte coline...”. Tot fantezistă este și afirmația că “blazonul Noii Rome – Constantinopolul – era șapte turnuri” (cf. Dan Cernovodeanu, *Contribuțiuni la studiul heraldicii bizantine între secolele XII-XV*, în “Buletinul Bibliotecii Române”, VIII (XII), 1980-81, Frieberg, Germania, p. 237-256). Cu toate acestea autorul trage concluzia: “la baza blazonului considerat ca simbol al sașilor se găesc cele mai vechi reprezentări ale Transilvaniei românești, care s-au conservat în toate creațiile ulterioare ca cel mai constant element heraldic al acestei provincii” (p. 38). Nimic mai fals!

Soarele și luna, însemne ale secuilor, ca apărători ai trecătorilor Carpaților de Răsărit, sunt expediate mai repede, ca simboluri turcice și deci islamice, fără nici o legătură cu contextul heraldic despre care discutăm (p. 38). Și aici avem de-a face cu o perspectivă eronată asupra lucrurilor.

“Problema românilor distinși cu blazon nobiliar”, căreia i se consacră câteva pagini, nu are relevanța pe care mizează autorul, ci arată cu totul altceva: faptul că o mare parte a românilor s-au aflat în interiorul clasei nobiliare, care nu a fost una exclusiv ungurească (p. 39-42). Se știe că multe familii nobiliare ungurești aveau rădăcini românești, chiar dacă nu agreau să li se amintească acest lucru.

La doar câțiva ani de la constituirea stemei transilvane arătate mai sus, avem cunoscutul sigiliu al lui Mihai Viteazul (1600), păstrat în doar trei exemplare. Documentele originale sunt, din păcate, greu accesibile pentru o cercetare directă. Un asemenea demers este însă foarte necesar pentru a nu cădea în plasa unor contrafaceri aflate în circulație. Cea mai nocivă asemenea “făcătură” este reproducă, fără nici o rezervă, de Ioan Silviu Nistor, însoțită de celebrul autograf “Și hotarul Ardealului pohta ce-am pohtit Moldova și Țara Românească” (p. 69, 344). Acesta este un colaj pus cândva

în circulație de N. Iorga cu bună credință, fără să bănuiască ce avea să se nască prin comoditatea și superficialitatea slujitorilor breslei istoricilor. Sunt fraze disparate, însemnate pe dosul unui document, puse împreună și alăturate sigiliului și iscăliturii voievodului, fapt relevant în urmă cu multe decenii de istoricul Constantin Rezachevici (*Apulum*, 1975, 13, p. 341-351).

Ioan Silviu Nistor apelează la autoritatea recentului *Tratat de istorie* al Academiei, în care se vorbește de “crearea unei peceti cu stemele reunite ale celor trei Țări Române”, la 1600, ca despre o certitudine (p. 49). Așa cum arată, emblema sigiliului nu poate fi descrisă ca înscrisă “într-un scut rotund, având ca figuri centrale siluetele domnului și a doamnei, în haine lungi, încoronată...”, fiind vorba doar de un câmp sigilar. Este evident că la baza construcției simbolice avem stema sigilară de tip *nova plantatio*, ce combinată adesea și cu *acvila munteană* (sau *corbul*), așezată în vârful pomului. În acest caz personajele amintite sunt Sfinții Împărați Constantin și Elena, întemeietorii Noii Rome, Constantinopolului; la această translație a capitalei Imperiului Roman se referă ideea de *nova plantatio*; în cazul sigiliilor din Muntenia, acest simbol dezvăluie pretenția domnilor de aici la statutul de moștenitori ai împăraților bizantini, al căror șir s-a frânt la 1453. Creditând mesajul acestui simbol, l-am putea pune în legătură cu altă linie politică decât “planul dacic” atribuit lui Mihai vodă.

În cazul pomului “transplantat”, reprezentarea heraldică obișnuită este aceea în care rădăcinile sunt vizibile (“dezhădăcinat”); doar o privire subiectivă și interesată a putut vedea la baza pomului, exact șapte movile, cu semnificația speculată mai sus.

Principala eroare a autorului este comisă atunci când precizează că “legenda din exergă cuprinde următoarele cuvinte: Io Mihail voievod al Ungrovlahiei, Ardealului și Țării

Moldovei”, prezente, de fapt, nu pe sigiliu, ci doar în intitulația documentului (p. 49). Cu puține cunoștințe de paleografie slavonă, putem citi direct pe imagine (p. 48), un cu totul alt text al inscripției sigilare. În traducere acesta ar suna astfel: Io Mihai voievod și fiul său Io Neculai voievod Țării Moldovei! Regretatul profesor ieșean Gheorghe Pungă, preocupat de misterele acestui sigiliu, ne prevenise că acesta a fost comandat și folosit nu de Mihai Viteazul în persoană, ci de Sfatul Domnesc ce conducea Moldova în numele, dar în lipsa voievodului. Nicolae, fiul lui Mihai vodă, fusese cerut ca domn de boierii moldoveni dar, considerându-se că are o vârstă mult prea fragedă, nu a mai părăsit Muntenia. În acest context se și explică de ce în ecusonul central al sigiliului, se află stema Moldovei. Dacă așa stau lucrurile, nu mai putem privi acest sigiliu ca un rezultat al gândirii directe a marelui voievod, în care să fie reflectat cu fidelitate planul său politic.

Lei rampanți afrontați, considerați de unii heraldiști a fi simbolul Daciei antice, corespunzătoare Transilvaniei, iar de alți specialiști drept o stemă personală a voievodului, moștenită de pe ramura Mihneștilor (p. 30). Armorialele din veacul XVII susțin o anumită tradiție cărturărească potrivit căreia simbolul vechii provincii romane Dacia ar fi constituit de cei doi lei (p. 53-63). O stemă asemănătoare a folosit Moise Szekely, pe monedele emise în 1603, ca principe al Transilvaniei. Apoi acest simbol a dispărut din uz.

Nu se poate extrapola, considerând că leii ce însoțesc stemele domnilor români în epocile următoare (mai ales ca susținători ai scutului), sunt o amintire a acestei idei dacice, așa cum face autorul (cf. p. 64). Aceștia au adesea o sorginte clară, care nu duce spre “leii dacici”. Astfel, stemele lui Dimitrie Cantemir în care apar leii, sunt steme de principe rus ale acestuia (p. 64). Prezența masivă a leilor în stemele heraldice ale familiilor boierești nu

au, de asemenea, nici o relevanță pentru discuția de față, ei reprezentând un loc prea comun pentru heraldică.

Steagul lui Mihai Viteazul, alcătuit “după unirea Transilvaniei cu Țara Românească”, reconstituit de autor (2001), pe urmele unor predecesori (1936), nu conține mesajele simbolice pretinse de acesta (p. 74). Presupusele steme ale celor două principate se află în poziție de profundă inegalitate și nu în asociere echitabilă. Orice heraldist va considera acvila drept simbol principal, iar leii ca pe simplii susținători ai scutului, cu rol pur decorativ. Nu avem de-a face cu două steme contopite, ci doar cu stema Munteniei. În privința scutului, așa cum este el desenat în proiectul înaintat de Ioan Silviu Nistor, nu este unul “de tip vechi” (adică francez vechi sau antic), dubla arcuire a părții superioare a acestuia ne îndreptățind o asemenea identificare.

La pagina 77 este reprodușă stema municipiului Cluj-Napoca, a cărui autor ne-a rămas multă vreme necunoscut, dar se relevă a fi chiar autorul cărții de față, mi se pare o creație de un gust foarte discutabil, care ignoră tocmai stema sigilară din secolul XV; singurul lucru care trebuia făcut, în acest caz, era readoptarea acelei vechi steme, frumoase și neutre: o cetate cu trei turnuri.

Într-o serie de scrieri heraldice mai vechi s-a exagerat sensul de aspirație spre unitate a celor două țări românești, reflectată în plan simbolic de stemele reunite ale Moldovei și Țării Românești din sigiliile diverșilor domni. Uneori pot fi considerate steme de pretenție, ca în cazul lui Vasile Lupu (care obținuse o promisiune pentru tronul Țării Românești, în timp ce fiul său minor avea să dețină titlul de domn al Moldovei). De cele mai multe ori este vorba de domni care au domnit, alternativ, în cele două țări românești, dar care nu au gândit niciodată la posibilitatea unificării lor, aceasta fiind o aspirație ce ține de epoca modernă. În veacul fanariot, după cum arată și

autorul, nu mai puțin de 15 domni au folosit asemenea steme duble, fără ca ele să marcheze visul secular de unitate al românilor de pe cele două maluri ale Milcovului (p. 99-103). Ideea că asemenea steme duble au reprezentat o propagandă ascunsă pentru cultivarea unității de neam, este lipsită de substanță, pentru secolele XVII-XVIII. De aceea acest capitol ar fi putut să lipsească fără mare pagubă pentru economia internă a cărții. Înșirarea a numeroase exemple, grupate pe criteriul suportului pe care au fost aplicate (tipărituri, hrisoave domnești, lespezi de piatră, monede, alte obiecte de metal, gravure, țesături artistice, steaguri), nu credem că are, de asemenea, mare relevanță pentru promovarea ideii unității, în epoca respectivă (p. 103-110).

Exemplul privitor la monedele bătute sub ocupație rusească, în anii 1771-1774, la Sadagura, lângă Cernăuți, dincolo de a ilustra “aspirația spre unitate a poporului roman” (p. 107), avem de a face cu o reflectare a “planului dacic” nutrit de împărăteasa Ecaterina II, urmând să fie înfăptuit în folosul Rusiei. De altfel, câteva rânduri mai jos, și autorul consemnează faptul că aceste emisiuni monetare au fost folosite în scop propagandistic (și nu numai!) de Rusia.

În secolul XIX, perioada cristalizării națiunilor moderne, se poate vorbi cu adevărat de folosirea heraldicii în scopul propagandei naționale. Celebra medalie “Norma”, bătută la București, în 1838, este cât se poate de ilustrativă în acest sens. Ea întrunește atât stemele celor trei principate, cât și tricolorul, având în plus și numele țării ce se va forma abia peste două decenii: “Rumania” (p. 112). De aceea imaginea ei a și fost reprodușă pe coperta broșurilor de propagandă unionistă editate la Paris, în anii 1856-1857. Medalia avea în plus și “avantajul” de a oferi o stemă a Transilvaniei din care vulturul maghiar fusese ostracizat. Nu am înțeles de ce vulturul negru este considerat de Ioan Silviu Nistor, în repetate rânduri, drept

“simbolul fals” al maghiarismului (p. 113). Această etichetă ar putea fi valabilă doar dacă domnia sa admite că inițial acest vultur avea o altă semnificație, mai cuprinzătoare (referitoare eventual la întreaga nobilime ardeleană din comitate) și a fost uzurpat ulterior de naționalismul maghiar.

Stema propusă de românii ardeleni la 1849 este un interesant exemplu asupra modului în care aceștia înțelegeau să se integreze, pe poziții de egalitate, între “națiunile politice” ale principatului, fără să conteste statutul celorlalte părți. Apelul la moneda cu însemnele Daciei Felix (p. 120) era o modalitate eficientă de a însufleți conștiința unei națiuni trezite la viața politică prin apelul la glorioasa origine romană și era în deplin acord cu strategia de redeșteptare națională a românilor din Transilvania (p. 119). Din punct de vedere formal însă, ea prezintă mai multe imperfecțiuni: propune trei simboluri pentru români în loc de unul (cum aveau celelalte naționalități), îmbinate neheraldic, încărcând excesiv stema și determinând alungirea scutului la proporții inacceptabile. Rezultatul poate fi considerat un bun material propagandistic, dar o stemă nereușită.

În sigiliul Guvernului provizoriu de la 1849, elementul care interesează în mod deosebit este reprezentat de cele două fascii consulare romane încrucișate (p. 123). Acestea nu făceau însă apel la originea romană a muntenilor, așa cum sugerează autorul, fiind, cum de altfel se arată, de inspirație franceză. Nu era exprimată latinitatea, ci ideea de Republică, de stat constituțional (precum și în cazul Franței), de stat civil, a cărui autoritate era clădită pe alte baze decât Regalitatea sau Domnia.

Un subcapitol al lucrării este rezervat “diversiunii străine” de la 1921, ce ar fi avut ca instrument pe József Sebestien de Köpeczi și care a reușit să torpileze proiectul heraldistului Paul Gore, membru al Comisiei Consultative de Heraldică. Ioan Silviu Nistor îl considera

a fi un personaj obscur, autor a doar două modeste articole de heraldică, ce avusese misiunea “de a ilustra, prin fragmentarea stemei, caracterul compozit al statului național român unitar, format din provincii și regiuni răpite de la statele înconjurătoare...” (p. 165). Acesta a făcut ca în stema României Mari, Transilvania să fie reprezentată în cartierul al patrulea, exact ca în vechea stemă a Ungariei, deși i s-ar fi convenit un loc mai onorabil. Regele Ferdinand este suspectat de vanitatea de a păstra în stemă, conservate întocmai, armele acestei foste provincii a Imperiului Austro-Ungar. Potrivit păreri exprimate de autor, Köpeczi “nu a făcut o lucrare de concepție heraldică, ci pur și simplu a juxtapus niște steme preexistente, într-o compunere compozită, eclectică, asamblată tendențios, necrotic”, mesajul ei fiind acela că “România a anexat Transilvania, provincie locuită de unguri, sași și secui, fapt confirmat și de stema ei istorică...” (p. 170). La publicarea stemei în *Monitorul Oficial*, Paul Gore, cel mai avizat membru al Comisiei Consultative de Heraldică în materie, o socotea ca fiind “compusă cu încălcarea regulilor heraldice și lipsită de stilul potrivit și gust artistic” (p. 168). Ideea autorului potrivit căruia în stema României ar fi trebuit să aibă doar trei cartiere, corespunzătoare celor trei provincii istorice, care au cunoscut organizare statală, este în principiu corectă. Este adevărat că numărul simbolurilor din stemă a crescut la un moment-dat artificial și că nu este echitabil ca Oltenia, Banatul și Dobrogea să fie reprezentate, pe când Basarabia, Bucovina, Crișana și Maramureșul nu (p. 178). Însă în momentul în care stema de stat a cunoscut o anumită evoluție istorică, nu se pot face corecturi retroactive. Potrivit regulilor heraldicii, uzul unei steme generează o anumită legitimitate, peste care nu se poate trece ușor cu buretele. Așadar, credem că nu doar sentimentele regaliste ale celor doi mari heraldiști, Dan Cernovodeanu și Jean N. Mănescu, i-au făcut să nu propună o

restructurare radicală a stemei României, ci și convingerea că evoluția istorică a acesteia trebuie respectată, așa cum a fost. Istoria stemei face parte din substanța ei.

Un subcapitol care incită spiritele este dedicat “turului” – vulturul negru turanic, folosit de maghiari ca simbol al propagandei fasciste și revizioniste (p. 193-200). Acestea sunt conotații adăugate după anul 1900, puse pe seama unui simbol din veacul XVI; nu cred că ne ajută să putem vedea și judeca mai corect lucrurile.

Sfârșitul lucrării este de apreciat din punct de vedere metodologic: după critica stărilor de fapt anterioare, autorul vine cu un demers constructiv, adică un nou proiect de stemă a României, pornind de la cel existent (263-270). Suntem nevoiți să aducem mai multe obiecții asupra acestei creații a autorului.

“Chenarul negru trasat viguros” al scutului (p. 265), chiar dacă produce un anumit efect grafic, nu mai este o linie, ci tinde să devină un “filet”, cum se spune în termeni heraldici, adică o bordură neagră foarte îngustă, a cărei necesitate ar trebui argumentată separat. Ideea potrivit căreia acvila mare din stemă ar trebui să fie nu una abstractă ci să corespundă unei specii reale, care trăește eventual în arealul țării respective, nu ni se pare potrivită. Am văzut că argumentația acestei opțiuni a fost preluată din proiectul domnului Ramiro Georgescu (New York, 1990), care critica, “pasărea galbenă, de operetă, a Hohenzoller-ilor” (p. 218). Logica acestei argumentații ar fi valabilă poate, dacă ne-am afla în postura de a alcătui astăzi o stemă de stat, de la zero. Alegerea a fost făcută însă de înaintașii noștri la 1921, și ei au ales o acvilă abstractă: acvila romană, de aur, prezentă în vârful hampei steagurilor legiunilor antice (steagurile armatei române conservă și astăzi acest însemn). Acesteia i s-a atașat o cruce în plisc, întocmai ca la aquilla valahica. A rezultat o interesantă metaforă heraldică a ideii că “poporul roman

s-a născut latin și creștin, în același timp”. Ideea e frumoasă și ar fi păcat să renunțăm la ea. Biologia nu are ce căuta aici!

Culoarea propusă de autor pentru acvilă, “purpurie, uzitată în heraldică, ca fiind cea mai apropiată de culoarea ei naturală” (p. 269), reprezintă o soluție năstrușnică. E ciudat să propui o culoare convențională pentru o pasăre pe care o dorești “naturală”, identificabilă în fauna patriei. În heraldică calitatea unei mobile de a fi “naturală” se referă aproape exclusiv la culoarea acesteia, diferită de smalțurile heraldice consacrate; artificii se folosește mai ales în cazurile când nu se poate ocoli suprapunerea de culoare pe culoare, regulă de bază a heraldicii. Constatăm cu această ocazie, că autorul nu cunoaște faptul că purpura heraldică este o culoare apropiată de violet, eventual spre un vișiniu; nu are nici o legătură cu arămiul propus în planșa finală a lucrării. În plus, având în vedere câmpul albastru al scutului, gramatica heraldicii cere o acvilă de metal, deci aur sau argint. O acvilă “de purpură”, dincolo de exotismul ei (nu știm să mai fi fost întrebuințată cândva), ar fi tolerată la limită de regulile heraldicii, dar total contraindicată de regulile armoniei cromatice.

Crucea din ciocul acvilei nu este o “cruce patriarhală”, așa cum crede autorul (p. 267, 269), ci o cruce latină cu extremitățile lățite și piciorul ascuțit. Pentru a fi numită “patriarhală”, crucea ar fi trebuit să aibă două traverse paralele inegale, ceea ce nu este cazul.

“Sabia” și “buzduganul” ținute de acvilă în gheare sunt doar simboluri ale suveranității statului (alături de celebra “coroană de oțel”, la care s-a renunțat în mod nejustificat). Ele sunt redacte abstract, și nu pot fi identificate cu “sabia lui Ștefan cel Mare” (din 2004, cel puțin, știm cu toții cum arăta!) și “buzduganul lui Mihai Viteazul” (despre care nu știe nimeni cum arăta) (p. 267). În privința “sabiei”, trebuie să fim mai exacti,

și să o numim “spadă”, pentru că are o lamă dreaptă, cu două tăișuri și garda în formă de cruce (sabia având alte atribute). Cu privire la primul cartier din scutul central, rezervat stemei Țării Românești, chiar dacă acceptăm câmpul de aur (insuficient fundamentat), nu putem fi de acord cu acvila roșcată. Chiar dacă o definim ca fiind de “culoare naturală” trebuie să precizăm că și această expresie are o doză de convențional: culoarea “naturală” în cazul acvilelor heraldice este negru (eventual un brun cu reflexe auri, pentru evidențierea penelor). De ce nu conservăm celebra aquila valahica, conturnată, cruciată, cu aripile strânse și redată în negru? Credem că trebuie evitat aspectul identic al acestei acvile cu cea care poartă întreg scutul pe piept, pentru a evita atât un pleonasm heraldic, dar și pentru a nu renunța la mesajele diferite simbolizate de cele două acvile. Nu cred că intenția este aceea de a se sublinia că unirea celor trei țări românești s-a făcut sub patronajul și în folosul Munteniei (chiar dacă așa stau lucrurile). În privința partiționii inferioare a scutului, nu am înțeles cum justifică autorul faptul că stemei Transilvaniei i se aloacă un spațiu dublu față de celelalte două provincii românești. Cele șapte turnulețe roșii nu pot fi puse ca atare pe câmpul albastru, pentru că încalcă o regulă fundamentală (culoare pe culoare). A susține că acestea semnifică “elementul principal din emblema Transilvaniei consacrată de Mihai Viteazul, care semnifică emblema Romei (edificată pe cele șapte coline)”, reprezentând “atât vechile cetăți dacice și caster romane, cât și emblema Constantinopolului (noua Romă)...” (p. 268) nu demonstrează decât nepriceperea autorului în această chestiune.

În privința leilor afrontați, ei ar putea fi luați în considerare într-o dezbatere fundamentată asupra stemei Transilvaniei, dar nu pe baza sigiliului lui Mihai Viteazul, ci pornind de la cele câteva prezențe în armorialele occidentale sau pe frontispiciul scrierii lui Nicolae

Costin. Săbiile “dacice” pe care leii le țin în labe au curbura inversă decât armele antice invocate, arătând ca niște iatagane turcești. Trebuie să mai arătăm că, dacă autorului i se pare nepotrivită o stemă a Transilvaniei în care prezența elementului etnic românesc nu este exprimată mai explicit, o variantă în care să se facă abstracție de unguri, sași și secui este cel puțin la fel de inacceptabilă, având în vedere tradiția heraldică a acestei provincii (chiar dacă în Ardeal nu prea mai sunt sași). Ideea de a reintroduce un ecuson central, tăiat, care să fie încărcat cu *Lupa Capitolina* și balaurul dacic ni se pare excesivă, întrucât ceea ce vor să reprezinte aceste simboluri a fost deja exprimat prin altele, arătate anterior.

Dacă ar fi să admitem explicațiile autorului turnulețele și leii din partițiunea inferioară a scutului semnifică tocmai originea daco-romană a poporului roman. Dacă adăugăm și acvila romană, ajungem la un număr de cinci simboluri care vorbesc despre același lucru, ceea ce ar un pleonasm nu numai heraldic, dar și logic.

Din păcate trebuie să constatăm că, prin marele număr de inexactități și greșeli, comise într-un spațiu record, autorul acestei masive cărți își dovedește nepriceperea pe tărâmul științei heraldice.

Sorin Iftimi